

## VII bob. Tashqi siyosatning konstitutsiyaviy asoslari

### *1-§. Tashqi siyosat yuritish davlatning muhim vazifasi*

Har qanday davlatning ichki va tashqi funksiyasi mavjud bo'lib, bu masala keng ravishda "Davlat va huquq nazariyasi" fanida o'rganiladi.

Davlatning tashqi funksiyasi, o'z navbatida, tashqi siyosat olib borish zaruratini vujudga keltiradi. Ayniqsa, hozirgi "global-lashuv" davrida to'g'ri tashqi siyosat olib borish davlatning o'ta muhim vazifasi bo'lib qolmoqda.

Har qanday davlatning tashqi siyosati, mamlakat xavfsizligini ta'minlash, xalq farovonligiga erishish, jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini topishiga qaratilgandir.

Tashqi siyosat harbiy, iqtisodiy, madaniy aloqalarni vujudga keltiradi va mamlakat manfaatiga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, dunyodan ajralib emas, dunyodagi barcha mamlakatlar bilan tenglik asosida hamkorlik qilish, jahon hamjamiyatida o'z o'rnini topishiga qaratilgan tashqi siyosat olib bormoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosati o'zaro hurmat, manfaatlar muvozanatiga asoslanadi.

Yuqorida tilga olingan tashqi siyosatning asosiy vazifasi milliy xavfsizlikni, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun jahondagi imkoniyatlardan foydalanish, xorijiy mamlakatlarda qulay bozorlar topish hisoblanadi.

Bu maqsadda (mudofaa maqsadida) O'zbekiston o'z Qurolli Kuchlarini shakllantirdi. Ularni zamonaviy qurol-yarog'lar bilan ta'minladi. Bu borada boshqa davlatlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ydi.

Tashqi siyosat natijasida chet el investitsiyalarining O'zbekistonga kelishi uchun imkoniyat va sharoitlar yaratildi. Ko'plab xorij davlatlarning korxona va tashkilotlari bilan qo'shma korxonalar tashkil qilindi va bu ish davom etmoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosati insonparvarlikka asoslangan. Uning natijasida mamlakatimiz turli tabiiy ofatlarga uchragan davlatlarga iqtisodiy yordam berish ishlarini amalga oshirdi.

O'zbekistonning tashqi siyosatidagi eng asosiy masala qo'shni davlatlar bilan tinch-totuv yashash, keng hamkorlik qilish hisoblanadi. Lekin bu O'zbekistonning uzoqda joylashgan mamlakatlar bilan aloqasiga to'sqinlik qilmaydi. Hozirgi kunda O'zbekiston dunyoning barcha joylarida. Afrika, Amerika, Yevropada joylashgan davlat bilan o'zaro manfaatdorlikda hamkorlik qilmoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosatini belgilashda, yuritishda Oliy Majlis va Prezident tegishli vakolatlarga ega. Masalan: Oliy Majlis Konstitutsiyaning 78-moddasining tegishli bandlariga binoan, tashqi siyosatning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi hamda davlat strategik dasturlarini qabul qiladi; xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qiladi; Prezidentning urush e'lon qilish to'g'risidagi farmonini tasdiqlaydi; Oliy Majlis Senati chet davlatlaridagi diplomatik va boshqa vakillarni tayinlaydi va lavozimidan ozod qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashqi siyosat sohasida quyidagi vazifa va vakolatlarga ega: O'zbekistonning suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etishga doir choralarni ko'radi; xalqaro muzokaralar olib boradi, shartnoma, bitimlarni imzolaydi, ular asosidagi majburiyatlarning bajarilishini ta'minlaydi; diplomat va boshqa chet el vakillaridan ishonch yorliqlarini qabul qiladi; diplomat va boshqa vakillarni tayinlash uchun Senatga taqdim etadi; tashqi siyosatning eng muhim masalalari yuzasidan Oliy Majlisga ma'ruza taqdim etadi; tashqaridan hujum yoki tajo-vuz bo'lganda yoki mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatidan kelib chiqib, zarurat bo'lsa, urush holati e'lon qiladi. Oliy Majlis va Prezidentning xalq nomidan tashqi aloqalarda ishtirok etishini avvalgi boblarda aytib o'tgan edik.

Tashqi siyosatda Vazirlar Mahkamasi ham ishtirok etib, Konstitutsiyaning 98-moddasiga asosan, Prezidentning topshirig'iga binoan Bosh vazir xalqaro munosabatlarda Vazirlar Mahkamasi nomidan ish ko'radi.

Tashqi davlat siyosatini yo'lga qo'yish va olib borishda O'zbekiston Tashqi ishlar vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi muhim rol o'ynaydi<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Ularning faoliyati "Ma'muriy huquq" fanida keng o'rganiladi.

## *2-§. O'zbekiston – xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyekti*

Davlat suvereniteti har qanday mamlakatga xalqaro munosabatlarning to'la subyekti bo'lish imkoniyatini yaratadi. O'zbekiston ham davlat suverenitetiga erishgach, shunday imkoniyatga ega bo'ldi. Hali Konstitutsiyamiz qabul qilinmasdan, mamlakatimizning suverenitetini e'lon qilgan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi to'g'risida"gi tarixiy hujjatdayoq O'zbekiston xalqaro munosabatlarning to'la huquqli a'zosi bo'lib, xalqaro munosabatlarda suveren davlat, xalqaro huquq subyekti sifatida ishtirok etadi, deb belgilab qo'yilgan.

Lekin, har qanday mamlakatning o'z hujjatlarida suveren davlat deb belgilab qo'yishning o'zi uni xalqaro munosabatlarning subyekti deb hisoblash uchun yetarli emas. O'zini suveren davlat deb e'lon qilgan davlatni boshqa davlatlar rasman tan olishi zarur.

O'zbekistonning davlat mustaqilligini tez orada chet davlatlar tan olib, diplomatik munosabatlar o'rnatdi.

1992-yil 2-martda, O'zbekiston dunyodagi eng nufuzli xalqaro tashkiloti – to'la huquqli a'zo sifatida qabul qilindi. Bu tarixiy voqea edi.

Davlatning BMT a'zolicigiga qabul qilinishi, shu davlatni boshqa BMT a'zo davlatlarining ham davlat suverenitetini tan olishi hisoblanadi. BMTda O'zbekistonning shu tashkilotga qabul qilinishini yoqlab ovoz bergan davlatlar o'z-o'zidan O'zbekistonni tan olishidir.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston dunyodagi eng nufuzli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning jumladan, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik tashkiloti, Qo'shilmaslik harakati, Parlamentlararo Ittifoq, Interpol, Xalqaro olimpiya qo'mitasi, Shanxay hamkorlik tashkiloti a'zosidir. NATOning "Tinchlik yo'lida hamkorlik" dasturi ishida faol ishtirok etmoqda.

O'zbekistonning tashqi siyosat sohasidagi yo'li xalqaro iqtisodiy, savdo, moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikka qaratilgandir. Shu asosda jahondagi eng nufuzli moliya tashkilotlari va banklari bilan hamkorlik o'rnatilgan.

O'zbekistonning davlat suverenitetiga ega bo'lishi uning mustaqil tashqi siyosat yuritishiga imkoniyat yaratdi va davlatning suverenligi tashqi siyosat olib borishda yaqqol namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonning xalqaro huquqning to'la huquqli subyekti sifatidagi xususiyatlari quyidagilarda yaqqol ko'rinadi:

- xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning teng huquqli a'zosi sifatida tan olinganligi;

- ko'plab xorijiy mamlakatlar bilan diplomatik va konsullik munosabatlarini o'rnatganligi;

- O'zbekiston jahonda mavjud eng muhim xalqaro shartnoma va konvensiyalarga qo'shilganligi, ko'plab ikki tomonlama shartnoma va kelishuvlar ishtirokchisi ekanligi;

- mamlakatda xalqaro hamkorlikning huquqiy ba'zasi yaratilganligi.

Bulardan tashqari, O'zbekistonni dunyodagi eng muhim muammolarni hal qilish bo'yicha, masalan, xalqaro terrorizmga qarshi kurashish, narkotik moddalarni tarqatishga to'sqinlik qilish, Osiyoni yadro qurolidan xoli zonaga aylantirish, Afg'onistondagi ahvolni tinch yo'l bilan hal qilish, Orol dengizi havzasidan vujudga kelayotgan oqibatlarni bartaraf etish va boshqa taklif, tavsiyalari xalqaro miqyosda foydali takliflar sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekistonning davlat suverenitetiga ega bo'lishi, u orqali mustaqil tashqi siyosat yuritishi natijasida xalqaro huquq subyekti sifatida faoliyat yuritishi, albatta, sharaflı ish. Lekin, O'zbekistonning xalqaro huquqning subyekti sifatida namoyon bo'lishi uning oldiga katta mas'uliyat ham qo'yadi. Ya'ni, xalqaro huquqning to'la huquqli subyekti sifatida xalqaro tashkilotlarga qabul qilingan, ko'p tomonlama, ikki tomonlama shartnomalarda ishtirok etayotgan ekan mamlakatimiz oldida shu shartnomalarni bajarish yuzasidan ko'plab majburiyatlar ham vujudga keladi. Ularni qay darajada bajarilishiga qarab jahon hamjamiyatida mamlakatimizga baho beriladi, shu orqali uning jahondagi o'rni aniqlanadi.

### *3-§. Tashqi siyosat prinsiplarining Konstitutsiyada mustahkamlanishi*

Yuqorida qayd qilinganidek, har qanday davlatning ichki va tashqi funksiyasi mavjud. Tashqi funksiya tashqi siyosat orqali amalga oshiriladi. Davlatning tashqi siyosati uning mustaqilligiga, geografik joylashuviga, iqtisodiy salohiyatiga ham bog'liq bo'ladi. Uning qanday siyosat yuritishi ichki rivojlanishiga ham ta'sir qiladi.

O'zbekistonning mustaqilligi tashqi siyosatni mustaqil, o'z milliy manfaatlaridan kelib chiqib belgilash imkoniyatini vujudga keltirdi. Bu konstitutsiyaviy tuzumning muhim qismi davlat suverenitetiga taalluqli bo'lganligi tufayli konstitutsiyaviy darajada mustahkamlandi. Konstitutsiyaning IV bobi "Tashqi siyosat" deb nomlanib, undagi 17-moddada tashqi siyosat prinsiplari belgilangan.

Shu moddada belgilangan prinsiplarni quyidagicha ajratish mumkin:

- davlatlarning suveren tengligini e'tirof etish;
- kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik;
- mamlakatlarning chegaralarini va daxlsizligini e'tirof etish;
- nizolarni tinch yo'l bilan hal etish;
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalarini tan olish.

Bular birgalikda O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati prinsiplari tizimini tashkil etadi va mamlakatimizning jahon hamjamiyatida tinch-totuv yashashini, ijodkorlik bilan shug'ullanishini ta'minlaydi.

Bu prinsiplarning asosiy maqsadi O'zbekistonning dunyo hamjamiyatida tinch-totuv yashashini ta'minlash hisoblanadi. Konstitutsiyada belgilangan mazkur prinsiplar xalqaro hujjatlar va xalqaro huquq normalariga to'la mos keladi.

Mazkur prinsiplarga amal qilish O'zbekistonning jahon miqyosida alohida mavqeyga ega bo'lishini ta'minlab, tinch, osoyishta jarayonda ichki rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Chunki, xalqaro miqyosda tinchlikka erishish ichki imkoniyatlardan, yaratuvchanlik yo'lida foydalanishga imkon beradi.

O'zbekiston mustaqil davlat bo'lgandan boshlab biror-bir mamlakatga hududiy e'tirozlar qilmaganligi, o'z navbatida, o'zining mavjud hududi daxlsizligini saqlash uchun, xalqaro huquq doirasida harakat qilayotganligi mamlakatimizning Konstitutsiyaga amal qilib ish ko'rayotganligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Konstitutsiyasida davlatning faqat ichki tartibi, vazifasini belgilash bilan cheklanilmaganligi, davlatning tashqi faoliyati ham konstitutsiyaviy darajada o'rnatilganligi konstitutsiyaviy tuzumning barqarorligini ta'minlash ichki va tashqi faktorlarga bog'liqligidan kelib chiqadi.

O'zbekistonning tashqi siyosat prinsiplarini quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

a) davlatning suveren tengligi deganda, har qanday davlat u qayerda joylashganligidan, aholisining sonidan, davlat tuzilishi va boshqaruv shaklidan, davlatning iqtisodiy qudrati darajasidan qat'i nazar, xalqaro munosabatlarda ular bilan bir xil munosabatda bo'lish, ularning suveren davlatligini e'tirof etish, hurmat qilish, zarur bo'lsa, teng hamkorlik qilish hisoblanadi;

b) kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik prinsipi turli qirg'inbarot urushlar bo'lishining oldini oladi, ko'plab qon to'kilishi, vayronagarchilikka uchrash holatlari xavfini bekor qiladi;

d) chegaralarning daxlsizligi prinsipi. O'zbekiston o'z Konstitutsiyasida o'zining chegaralari, daxlsizligi, ajralmasligini belgilab, buni davlat suverenitetining ajralmas xususiyatlaridan biri sifatida o'rnatgan. Xuddi shunday boshqa davlatlarning chegaralari daxlsizligini ham hurmat qiladi. O'z hududini boshqa davlatlar chegarasi hisobiga kengaytirishni maqsad qilib qo'ymaydi. Sobiq Ittifoq davrida milliy chegaralanishi natijasida vujudga kelgan qo'shni mamlakatlar va o'z chegaralarini tan oladi.

e) mamlakatimiz tashqi siyosatining muhim prinsiplari qatoriga yana nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish va davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslikni kiritish mumkin.

Har qanday masalada kelib chiqqan yoki kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarni tinch yo'l bilan hal etish yo'li tanlangan. Bu faoliyat muzokaralar olib borish, sabr-toqat bilan ishlashni taqozo etadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda diplomatik sohada ham ma-

horatli, yuqori malakali kadrlar tayyorlanmoqda, ular tajribalarga ega bo'lmoqda va natijada har qanday nizolarni tinch yo'l bilan hal etish imkoniyatlari kengaymoqda.

O'zbekiston boshqa mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipini dasturilamal qilib olgan va uni amaliyotda to'liq qo'llamoqda.

Yuqoridagi prinsiplar O'zbekistonning tashqi siyosat prinsiplarining konstitutsiyaviy asoslari bo'lib, ularning xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalariga mos tushishi bu prinsiplarga yanada hayotiylik bag'ishlaydi.

Bulardan tashqari, O'zbekiston tashqi siyosatda xalqaro huquqning boshqa umume'tirof etilgan qoidalari va normalariga asoslanishi ham Konstitutsiyada yozib qo'yilgan (17-modda).

#### ***4-§. Ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish***

O'zbekiston tashqi siyosati, yuqorida qayd etilganidek, mamlakatimiz xavfsizligini ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Shuning uchun Konstitutsiyaning "Tashqi siyosat" bobi 17-moddasida: "Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin", – deb belgilab qo'yilgan.

Demak, bu qoida O'zbekistonning xavfsizlik maqsadida turli birlashmalarga birlashishi mumkinligini konstitutsiyaviy asosda mustahkamlaydi.

1991-yil 21-dekabrda Qozog'istonning Olma-ota shahrida Ozarbayjon, Armaniston, Belorusiya, Qozog'iston, Qirg'iston, Moldova, Rossiya, Tojikiston, O'zbekiston, Ukraina davlat boshliqlari uchrashuvida Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) tashkil qilindi.

Bu Sobiq Ittifoq tarkibidan chiqib, mustaqillikka erishgan davlatlarning dastlabki xalqaro tashkiloti edi. Bu tashkilotning tuzilishi a'zo mamlakatlarning taqdirida ijobiy rol o'ynaydi. Bu hamdo'stlik Sobiq Ittifoq respublikalari o'rtasida turli qurolli to'qnashuvlar, bir-biriga chegara xususida e'tirozlar bildirish ka-

bi masalalarning oldini oldi. Hamdo'stlikning tashkil topishi Ittifoq davlat – Yugoslaviyaning tarqalib ketishidagi kabi qon to'kilishlarining oldini oldi. Siyosatchilarning ta'kidlashicha, agar MDH tuzilmaganda Sobiq Ittifoq hududida Yugoslaviyadagidan-da dahshatliroq urushlar bo'lishi va u hozirgacha davom etishi mumkin edi. MDH siyosiy tashkilot bo'lmay, ixtiyoriy iqtisodiy uyushma edi.

MDH uyushmasi O'zbekistonga shu uyushma a'zolari bilan tenglik asosida ikki tomonlama aloqalar o'rnatishga katta imkoniyat yaratdi.

MDH uyushmasi doirasida kollektiv xavfsizlikni ta'minlash imkoniyati vujudga keldi va mamlakatimiz bu yo'nalishda ham ishtirok etdi.

2001-yil 15-iyunda Xitoy Respublikasining Shanxay shahrida, Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston va O'zbekiston davlat boshliqlarining uchrashuvida yangi tashkilot tuzilib, u Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) degan nom bilan xalqaro munosabatlarda o'z o'rniga ega bo'la boshladi. Bu tashkilotning tuzilishi XXI asrning boshlanishidagi eng muhim xalqaro voqealardan biri bo'ldi. Tashkilot doirasida a'zo davlatlar xavfsizlikni birga hal qilish, bir-biriga ishonchni, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohada hamkorlikni kuchaytirishga ahd qildilar.

Hozirgi kunda bu tashkilot doirasida a'zo davlatlar iqtisodiy, madaniy masalalarda hamkorlik qilib, anchagina yutuqlarga erishdi. Ayniqsa, bu tashkilot doirasida narkotrafik, terrorizmga qarshi kurash bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi. Toshkentda tashkilotning terrorizmga qarshi kurash mintaqaviy ijro qo'mitasi qarorgohi joylashgan, bu esa mamlakatimiz mazkur tashkilot faoliyatida teng asosda ishtirok etishini yana bir bor ko'rsatadi.

O'zbekiston xalqaro siyosiy-harbiy tashkilot – NATOning tinchlik va xavfsizlik yo'lida hamkorlik dasturida ham ishtirok etadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng (1992-yildan 2000-yilgacha) juda ko'plab mamlakatlar bilan hamkorlikka kirishdi, teng asosda shartnomalar tuzdi<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Bu haqda batafsil qarang: Mustaqil O'zbekiston tarixi. Uchinchi kitob. – T.: Sharq, 2000. – 528–535-betlar.



Eng muhimi, boshqa davlatlar qanday davlat bo'lishidan qat'i nazar tenglik asosida hamkorlik o'rnatish asosiy vazifa deb qaraldi. Prezidentimizning: "Rossiya Federatsiyasi bilan teng huquqli va o'zaro manfaatli aloqalar o'rnatish O'zbekiston uchun juda muhimdir"<sup>1</sup>, — degan so'zlari har qanday hamkorlikda tenglik, O'zbekiston manfaati yotishiga alohida e'tibor berish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishgan paytdan to hozirgacha olib borayotgan va Konstitutsiyaga asoslangan tashqi siyosati natijasi hozirgi kunda aholining tinch-totuv yashayotganida, har qanday davlatlar bilan tenglik asosida hamkorlik qilayotganida ko'rinib turibdi.

### **Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:**

1. *Tashqi siyosat yuritish nima uchun zarur?*
2. *O'zbekiston xalqaro huquqning to'la huquqli subyekti hisoblanishiga nimalar ta'sir qildi?*
3. *Tashqi siyosatning asosiy prinsiplari tizimi qanday?*
4. *Davlatlarning suveren tengligi qanday e'tirof etiladi?*
5. *Kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik prinsipi nima?*
6. *Chegaralarning daxlsizligi qanday e'tirof etiladi?*
7. *Nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishning ahamiyati qanday?*
8. *Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipi nima?*
9. *Ittifoqlar tuzish va turli uyushmalarga a'zo bo'lishning maqsadi nima?*
10. *O'zbekiston qanday tashkilotlar tarkibida ishtirok etadi?*

---

<sup>1</sup> Bu haqda batafsil qarang: Mustaqil O'zbekiston tarixi. Uchinchi kitob. — T.: Sharq, 2000. — 528–535-betlar.

## UCHINCHI BO'LIM

### INSON VA FUQAROLARNING ASOSIY HUQUQLARI, ERKINLIKLARI VA BURCHLARI

#### VIII bob. Shaxs va fuqarolikka taalluqli umumiy qoidalar. Fuqarolik

##### *1-§. Shaxsning huquqiy maqomi*

Konstitutsiyaviy huquqda shaxsning huquqiy maqomi masalasi markaziy masalalardandir. O'zbekiston Konstitutsiyasida shaxsning huquqiy maqomiga taalluqli yetarli darajada normalar mavjud.

Shaxs huquqiy maqomining qanday bo'lishiga, eng avvalo, Konstitutsiyaning 13-moddasidagi qoidalar ta'sir etadi. Bu shaxsning huquqiy holatini belgilashda bosh prinsipdir. Unga asosan, inson, uning erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Inson va shaxs tushunchalari asosan bir ma'noni berishini nazarda tutsak, bu qoida insonga ham taalluqlidir.

Shaxsning huquqiy maqomi deganda, shaxsning huquqlari, erkinliklari, burchlari yig'indisi tushuniladi. Har bir jamiyatda shaxs bilan davlat o'rtasida o'rnatilgan munosabat shaxsning huquqiy maqomiga ta'sir qilsa, boshqa tomondan shaxsning huquqiy maqomi davlat munosabatiga ta'sir qiladi.

Shaxsning huquqiy holati masalasida uning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari hamda burchlari darajasi, miqdori muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, shaxsning huquqiy holatini aniqlashda fuqarolik masalasi alohida ahamiyatga ega.

Bu masalalar O'zbekiston Konstitutsiyasida yetarlicha tartibga solingan.

Shaxsning huquqiy holati Konstitutsiyaning V bobi (Umumiy qoidalar) 18-moddasida quyidagicha belgilangan: "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi,

shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar qonun oldida tengdir-lar". Bu shaxsning (birinchi navbatda, shaxs fuqarodir) mavqeyini, tengligini ta'minlovchi asosiy huquqiy normadir. Bu yerda shaxsning tengligiga qonun oldidagi tenglik sifatida qaralmoqda. Har bir kishining qonun oldidagi tengligi adolat prinsipining o'zagidir.

Shaxsning qonun oldida tengligiga hech qanday holat (bu holatlar Konstitutsiyada sanab o'tilgan) ta'sir qila olmaydi. Qonun oldida tenglik shaxsning huquq, erkinliklardan foydalanishda ham teng ekanligini, shuningdek burchlarni bajarishda ham tenglik bo'lishini nazarda tutadi. Demak, bu norma shaxsning huquqiy holatini belgilashda asosiy o'lchovdir.

Shu bilan birga, jamiyat va davlatning insonparvarlik mohiyatidan kelib chiqib, Konstitutsiyaning o'zida, adolat prinsiplariga mos ravishda, ayrim shaxslarga imtiyozlar belgilanishi ham ko'rsatib qo'yilgan. Bunda imtiyozlar faqat qonun asosida bo'lishi alohida qayd qilinadi (18-moddaning ikkinchi xatboshisi).

Imtiyozlar qonun asosida bo'lishining, ijtimoiy adolat prinsiplariga mos tushishi, mamlakatda yashovchi yordamga muhtoj, jismoniy jihatdan zaif toifali kishilargagina imtiyoz berilishini nazarda tutadi.

Konstitutsiyaga asosan, qonuniy asosda O'zbekistonda ayollar, bolalar, nogironlar, yolg'iz qariyalar imtiyozga ega bo'lib, bu imtiyoz asosan iqtisodiy jihatdan qo'llaniladi.

Shaxsning huquqiy holatini huquqlar, erkinliklar hamda burchlar yig'indisi deb aytgan edik. Bu masala ya'ni huquq va burchlarning o'zaro bog'liqliligini Konstitutsiyaning 19-moddasi qoidalarida ham ko'rish mumkin. Unda qayd qilinishicha, fuqarolar va davlat bir-biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari bilan o'zaro bog'liqdirlar. Ya'ni, fuqaro huquqqa ega bo'lsa, uni ta'minlash burchi davlatda bo'ladi. Fuqarolarni, konstitutsiyaviy burchlarga ega bo'lishi, davlatni fuqarolardan shu burchlarga amal qilishini talab qilish huquqini keltirib chiqaradi.

Konstitutsiyaning shu moddasi qoidalari yana fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda belgilab qo'yilgan huquqlari daxlsiz ekanligini, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emasligini belgilaydi.

Fuqarolarning konstitutsiyaviy va boshqa qonuniy huquqlari daxlsizligi konstitutsiyaviy asosda belgilangan. Demak, ulardan mahrum qilishga, cheklashga hech kimning haqqi yo'q. Konstitutsiya fuqarolarning huquqini faqatgina sud tartibida cheklashga ruxsat beradi. Cheklash qonuniy, asosli bo'lishi kerak, bu sud qarorida asoslantirilishi zarur.

Konstitutsiyaning 20-moddasida: "Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart", – deb mustahkamlangan.

Boshqalarning manfaatiga (fuqaro, jamiyat, davlat manfaati) zarar yetkazilsa, zarar yetkazgan fuqaroning huquqi cheklanadi, sud qaroriga asosan shunday hollarda hamda xavfsizlik nuqtayi nazaridan fuqarolar huquqlarining cheklanishi mumkinligi xalqaro huquqiy hujjatlarda ham qayd qilingan bo'lib, Konstitutsiyaning mazkur normasi xalqaro normalarga ham to'la mos keladi.

## ***2-§. Fuqarolik tushunchasi. Yagona fuqarolik***

Shaxsning huquqiy holatini aniqlashda fuqarolik muhim omil ekanligi e'tirof etilgan qoida.

Har qanday mamlakatda, jumladan, O'zbekistonda yashovchi aholining asosiy qismi O'zbekiston fuqarolaridan iborat bo'lib, aholining ma'lum qismi O'zbekiston fuqarosi bo'lmasligi mumkin. Ular O'zbekistonda turli sabablar bilan yashayotgan, ishlayotgan, o'qiyotgan, safarga kelgan, xorijiy mamlakatlar fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bo'lishi mumkin.

Shaxs ma'lum davlatga mansub bo'lsagina u fuqaro hisoblanadi. Bu tegishli hujjatlar orqali rasmiylashtiriladi.

Fuqarolik – Konstitutsiyaviy institut. Uning asoslari Konstitutsiyada belgilangan.

Konstitutsiyaning VI bobi "Fuqarolik" deb nomlangan. O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagona fuqarolik o'rnatiladi.

O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi, unga qanday asoslar-da ega bo'lganlikdan qat'i nazar, hamma uchun tengdir.

Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasining fuqarosi hisoblanadi" (Konstitutsiyaning 21-moddasi).

Shu moddada fuqarolikka ega bo'lish va uni yo'qotish asoslari hamda tartibi qonun bilan belgilanadi, deb ko'rsatilgan. Shunga asosan, O'zbekistonda fuqarolik masalalari "O'zbekiston Respublikasining "fuqaroligi to'g'risida"gi" 1992-yil 2-iyul Qonuni bilan tartibga solinadi. Qonunning 1-moddasida fuqarolikning huquqiy tushunchasi berilgan bo'lib, unga asosan, – O'zbekiston Respublikasining Fuqaroligi shaxs bilan davlatning doimiy siyosiy-huquqiy aloqasini belgilaydi, bu aloqalar ularning o'zaro huquqlari va burchlarida ifodalanadi. Demak, fuqarolik shaxsning davlatga huquqiy mansubligi va uning natijasida fuqaro – shaxs bilan davlat o'rtasida ma'lum munosabat, o'zaro huquq va burchlar vujudga keladi.

O'zbekistonda yakka fuqarolik o'rnatilgan, yakka fuqarolikning siyosiy ahamiyati ham katta. Fuqarolik shaxs bilan davlat o'rtasida siyosiy munosabatlarni vujudga keltiradi. Fuqarolik natijasida shaxs ma'lum huquq va erkinliklarga ega bo'libgina qolmay, ma'lum burchlarga ham ega bo'ladi. Natijada shaxsning davlat oldidagi mas'uliyati oshadi.

Ma'lum mamlakatlarda yashovchi hamma kishilar, albatta, fuqaro deb qaralmasligi kerak, mamlakatda yashovchilar aholi bo'lishi mumkin. Aholi tarkibiga fuqaroligi bo'lmagan shaxslar hamda chet el fuqarolari ham kiradi. Ularning huquqiy holatida sezilarli tafovutlar mavjud. Shaxsning ma'lum davlatda yashashining o'zigina uni fuqaro deb hisoblashga asos bo'lmaydi, shaxs fuqaro bo'lishi uchun shaxs bilan davlat o'rtasida alohida munosabatlar mavjud bo'lishi kerak. Fuqarolik davlat bilan shaxs munosabatlarining alohida tartibda amalga oshishini ta'minlaydi. Umumiy asosda davlat qonun yo'li bilan kim shu davlatning fuqarosi hisoblanishini, fuqarolikka ega bo'lish, uni yo'qotish asoslari va tartibini belgilab qo'yadi. Har bir shaxsning fuqaroligi alohida hujjatlar bilan rasmiylashtiriladi. O'zbekistonda bunday hujjat shaxslarning

---

1 O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992-yil, 9-son, 338-modda.

pasportidir. Fuqarolik shaxs bilan davlatning barqaror munosabatlarini vujudga keltiradi.

Fuqaro va davlat munosabatlarini belgilashda xalqaro huquq normalari ham e'tirof etiladi. O'zbekistonda fuqarolikni quyidagicha xarakterlash mumkin.

O'zbekistonda yakka fuqarolik e'tirof etilgan. Konstitutsiya va qonunda bu mustahkamlangan. O'zbekiston fuqarolari O'zbekiston fuqaroligidan chiqmasdan turib boshqa mamlakatlarning fuqaroligini qabul qilishi mumkin emas va aksincha.

O'zbekistonda fuqarolik tenglikka asoslangan, ya'ni fuqarolikka ega bo'lish qanday asoslarda bo'lmasin (tug'ilish bilan bo'ladimi, keyinchalik fuqarolikka o'tganmi) ular hamma sohada tengdir.

O'zbekistonda fuqarolikka ega bo'lish ochiq va erkinlikka asoslanadi. Ya'ni, O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lish uchun ortiqcha cheklovlar o'rnatilmagan. Fuqarolik to'g'risidagi qonun, mamlakatda yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning borgan sari kamayishini nazarda tutadi, ya'ni O'zbekiston hududida yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslardan tug'ilgan bola O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi. Fuqarolikning ochiqligi, erkinli, har qanday O'zbekiston Fuqarosi o'z xohishi bilan O'zbekiston fuqaroligidan voz kechishi mumkinligi qonunlarda mustahkamlangan.

Hech kim o'z qarashlariga ko'ra fuqarolikdan majburiy ravishda chiqarilishi mumkin emasligining o'rgatilishi fuqarolikning muhim prinsiplaridan biridir. Fuqarolikdan qarashlari, fikrlashlariga qarab majburiy chiqarish Sovet tuzumida tez-tez qo'llaniladigan hodisa edi. Bu xalqaro hujjatlarga mutlaqo ziddir. Chunki, ularda fuqarolikdan majburiy chiqarish ko'zda tutilmagan.

O'zbekiston fuqarolari mamlakat tashqarisida yashayotgan vaqtlarda ularning manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinadi. Chet mamlakatlarda ham ular davlat homiyligida bo'ladi.

O'zbekiston fuqarolari kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoli, irqi va millati, siyosiy va boshqa e'tiqodlari, mashg'ulotlarining turi va sohasi hamda boshqa holatlardan qat'i nazar, qonun oldida tengdir.

Konstitutsiyaga asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasining fuqarosi ayni vaqtda O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi. Ular O'zbekiston fuqaroligini olish uchun hech qanday harakat sodir etmaydi.

Bulardan kelib chiqib, O'zbekistonda fuqarolik quyidagi prinsiplarga tayanadi, deyish mumkin:

- yagona fuqarolik, ya'ni ikki va ko'p fuqarolik tan olinmaydi;
- fuqarolikda tenglik prinsipi mavjud;
- fuqarolikka ega bo'lish, fuqarolikdan chiqish ixtiyoriylikka asoslanadi;
- fuqarolikdan majburiy chiqarishga yo'l qo'yilmaydi;
- O'zbekiston fuqarolari huquqlari, erkinliklari, manfaati mamlakat tashqarisida ham davlat tomonidan himoya qilinadi.

### ***3-§. Fuqarolikka ega bo'lish***

Fuqarolik konstitutsiyaviy-huquqiy institutlardan hisoblanadi. Konstitutsiyada fuqarolik asoslari belgilangan bo'lib, fuqarolikka ega bo'lish, uni yo'qotish qonun bilan tartibga solinishi belgilangan. Bunday qonun hali Konstitutsiya qabul qilinmasdan 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonundir. Unga 2004-yil 3-dekabrda o'zgartirish kiritilgan.

Qonunda fuqarolikning oqibati, asosiy prinsiplari: har kimning fuqaro bo'lish huquqiga egaligi; hech kim fuqarolikdan yoki fuqarolikni o'zgartirish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emasligi; fuqaro va davlatning o'zaro mas'ulligi; O'zbekiston fuqarolari respublika hududida hamda uning tashqarisida ham davlat tomonidan himoya qilinishi belgilab qo'yildi.

Qonunning 4-moddasiga asosan, quyidagilar O'zbekiston Respublikasining fuqarolari hisoblanadilar:

1) kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy holatidan, irqi va millatidan, jinsi, ma'lumoti, tili, siyosiy qarashlari, diniy e'tiqodi, mashg'ulotining turi va saviyasidan qat'i nazar, ushbu Qonun kuchga kirgan vaqtda O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan, boshqa davlatlarning fuqarolari bo'lmagan hamda O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxslar;

2) davlat yo'llanmasi bilan O'zbekiston Respublikasidan tashqarida ishlayotgan, harbiy xizmatni o'tayotgan yoki o'qiyotgan shaxslar, agar ular O'zbekiston Respublikasining hududida tug'ilgan bo'lsalar yoki doimiy yashaganliklarini isbot qilgan bo'lsalar, boshqa

davlatlarning fuqarolari bo'lmassalar va ushbu Qonun kuchga kirganidan keyin kechi bilan bir yil ichida O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lish istagini bildirgan bo'lsalar;

3) ushbu Qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasining fuqaroligini olgan shaxslar.

Demak, shaxsni O'zbekiston fuqarosi hisoblash uchun qonun kuchga kirganda shaxslar O'zbekiston hududida doimiy yashayotgan bo'lishi; boshqa davlatlarning fuqarosi bo'lmassligi; O'zbekiston fuqarosi bo'lish istagini bildirgan bo'lishi; ma'lum sabablar bilan shu davrda boshqa davlatlar hududida yashayotgan bo'lsa ham lekin O'zbekistonda tug'ilgan bo'lsa yoki doimiy yashaganligini isbot qilsa, boshqa davlatlarning fuqarosi bo'lmassligi; qonun kuchga kirgandan so'ng bir yil ichida O'zbekiston fuqarosi bo'lish istagini bildirishi asosiy shart hisoblanadi.

Ushbu qonunning 12-moddasiga asosan fuqarolik quyidagi asoslarda olinadi:

1) tug'ilganda;

2) O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilinishi natijasida;

3) O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha;

4) ushbu Qonunda nazarda tutilgan boshqa asoslar bo'yicha.

Ota-onalarning fuqaroligi o'zgarib, ularning har ikkalasi O'zbekiston fuqaroligiga o'tganida ularning 14 yoshga to'lmagan bolalari ham O'zbekiston fuqaroligiga o'tadi.

O'zbekistonda doimiy istiqomat joyiga ega bo'lgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekistonda tug'ilgan bolalari, agar ular O'zbekistonda tug'ilsa, O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

Ota-onasi noma'lum bo'lgan, O'zbekiston Respublikasida yashayotgan bola O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

O'zbekiston fuqaroligiga ega bo'lishning muhim vositalaridan biri, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar yoki chet el fuqarolarining o'z ixtiyorlariga ko'ra O'zbekiston fuqaroligiga o'tishidir. Bunda shaxs O'zbekiston fuqaroligiga o'tishni ixtiyor qiladi, uning iltimosi tegishli tartibda ko'rib chiqilib, Respublika Prezidenti tomonidan fuqarolikka qabul qilinadi. Qonunga asosan, O'zbekiston fuqaroli-



giga qabul qilish uchun shunday istak bildirgan shaxslar oldiga ba'zi talablar qo'yiladi.

Bunday shaxslar:

1. Chet el fuqarolari bo'lsa, chet el fuqaroligidan voz kechishlari kerak.

2. So'nggi besh yil davomida O'zbekistonda doimiy yashayotgan bo'lishi kerak.

3. Qonuniy tirikchilik manbalariga ega bo'lishi kerak.

4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini tan olishi va bajarishi kerak.

Ba'zi hollarda bu talablar ayrim kishilarga tatbiq qilinmasligi ham mumkin. Masalan, O'zbekiston fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxs O'zbekistonda tug'ilgan bo'lsa yoki ota-onasidan biri, buvasi yoki buvisi O'zbekistonda tug'ilganligini va boshqa davlatlarning fuqarosi emasligini isbotlasa, unga nisbatan O'zbekistonda besh yil yashagan bo'lishi degan qoida tatbiq qilinmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan ham alohida hollarda O'zbekiston Respublikasi oldida buyuk xizmatlari yoki fan-texnika va madaniyat sohasidagi katta yutuqlari bo'lgan, shuningdek, O'zbekiston uchun zarur kasb yoki malakaga ega bo'lgan ayrim shaxslarga ham fuqarolikka o'tuvchilar oldiga qo'yiladigan talablar qo'yilmasligi mumkin.

Tug'ilishi bilan fuqarolikka ega bo'lish bir necha ko'rinishlarda bo'lishi mumkin va ular qonunda belgilab qo'yilgan.

Tug'ilgan paytda ota-onasi O'zbekiston fuqarosi bo'lgan bola u qayerda – O'zbekistondami, chet mamlakatdami tug'ilishidan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'ladi.

Ota-onalari turli davlat fuqarosi bo'lganlar farzandlarining fuqaroligi esa, turli yo'l bilan hal qilinadi. Ota-onaning fuqaroligi har xil bo'lganda, agar bola O'zbekistonda tug'ilsa, O'zbekiston fuqarosi bo'ladi, bola respublikadan tashqarida tug'ilsa-yu, ota-onasidan biri shu vaqtda O'zbekistonda doimiy istiqomat joyiga ega bo'lsa, bola O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

Ota-onasining fuqaroligi har xil bo'lib, ulardan biri bola tug'ilgan paytda O'zbekiston fuqarosi bo'lgan bo'lsa, agar bu vaqtda ota-ona O'zbekistondan tashqarida doimiy istiqomat joyiga ega

bo'lgan bo'lsalar, O'zbekiston Respublikasidan tashqarida tug'ilgan bolaning fuqaroligi ota-onaning yozma tarzda ifodalangan kelishuvi asosida belgilanadi.

Ota-onasidan biri bola tug'ilgan paytda O'zbekiston fuqarosi bo'lgan, boshqasi esa, fuqaroligi bo'lmagan shaxs bo'lgan yoki noma'lum bo'lgan taqdirda, bola qayerda tug'ilgan bo'lishidan qat'i nazar, O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

Onasining fuqaroligi bo'lmagan bolaning otasi belgilanib, u O'zbekiston fuqarosi bo'lsa, 14 yoshga yetmagan bola qayerda tug'ilgan bo'lishidan qat'i nazar, O'zbekiston fuqarosi hisoblanadi.

O'zbekiston fuqaroligiga o'tishni istovchi shaxsning iltimosi, agar u konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik ishlatib o'zgartirishni oqlayotgan bo'lsa, faoliyati Konstitutsiyaga zid partiyalar va boshqa tashkilotlarga a'zo bo'lsa, jazoga tortilgan bo'lsa va jazoni o'tayotgan bo'lsa, rad etiladi.

Avval O'zbekiston fuqarosi bo'lib, so'ng undan qonunga asosan chiqqan shaxslar ham fuqarolikka qayta tiklanishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lgan erkak yoki ayolning chet el fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilan nikohdan o'tishi er yoki xotinning fuqaroligi o'zgarishiga sabab bo'lmaydi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi fuqarosining chet elda yashashi ham O'zbekiston fuqaroligining to'xtatilishiga olib kelmaydi.

O'zbekiston Respublikasida mamlakat fuqarosi bo'lgan shaxsning chet davlat fuqaroligiga mansubligi tan olinmaydi.

#### ***4-§. Fuqarolikning to'xtatilishi***

Fuqarolik davlat tomonidan tartibga solinadigan munosabat. Shuning uchun bu haqdagi qonun fuqarolikka ega bo'lish asoslari, bu boradagi imtiyozlarni belgilash bilan birga, fuqarolikni to'xtatish asoslarini ham belgilab qo'ygan.

Qonunning 19-moddasiga asosan quyidagilar O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini to'xtatish asosi hisoblanadi:

- O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqish;
- fuqarolikni yo'qotish;

- O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan asoslarga binoan;

- ushbu qonunda ko'zda tutilgan boshqa asoslarga binoan.

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqish ixtiyoriy bo'lib, shaxsning iltimosiga (fuqaroning) ko'ra, belgilangan tartibda fuqarolikdan chiqishga ruxsat etiladi. Fuqarolikdan chiqishni so'rab murojaat qilgan shaxs oldiga davlat, jamiyat manfaatlaridan kelib chiqib ba'zi shartlar (talablar) qo'yiladi.

Fuqarolikdan chiqishni iltimos qilgan shaxsning davlat oldida yoki fuqarolar yoxud davlat va jamiyat tashkilotlari oldida mulkiy majburiyatlari bo'lsa, shaxs shu majburiyatlarni bajarmagunicha fuqarolikdan chiqarish rad etiladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqmoqchi bo'lgan shaxs ayblanuvchi sifatida jinoiy javobgarlikka tortilgan bo'lsa yoki unga nisbatan kuchga kirgan va ijro etilishi zarur bo'lgan sud hukmi bo'lsa, shaxsning fuqarolikdan chiqishi respublikaning davlat xavfsizligi manfaatlarini zid bo'lsa, ya'ni shaxs davlat sirlaridan voqif bo'lsa, fuqarolikdan chiqishga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston fuqaroligidan chiqishda bu masala shaxsning ixtiyori, roziligi bilan hal qilinadi.

Fuqarolikni yo'qotish shaxsning roziligi bilan bo'lmay boshqa sabablar asosida amalga oshiriladi. Qonunga asosan shaxs:

- chet davlatda harbiy xizmatga, xavfsizlik idoralariga yoki davlat hokimiyati idoralariga ishga kirs;

- chet elda doimiy yashovchi O'zbekiston fuqarosi 5 yil davomida uzrli sabablarsiz konsullik hisobiga turmagan bo'lsa;

- O'zbekiston fuqaroligi soxta ma'lumot va hujjatlarga asosan olingan bo'lsa, fuqarolik yo'qotiladi.

Ota-onaning har ikkalasi O'zbekiston fuqaroligidan chiqqan vaqtda ularning 14 yoshga to'lmagan bolalari ham fuqarolikdan chiqqan hisoblanadi.

Ota-onalardan biri O'zbekiston fuqaroligidan chiqsa, boshqasi esa, O'zbekiston fuqarosi bo'lib qolaversa, bola O'zbekiston fuqaroligini saqlab qoladi.

Ota-onalarning fuqaroligi o'zgargan taqdirda, shuningdek, farzandlikka olinganda 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarning fuqaroligi bolalarning roziligi bilan o'zgartirilishi mumkin.

“Fuqarolik to‘g‘risida”gi Qonunda fuqarolarni siyosiy qarashlari, e‘tiqodlariga qarab fuqarolikdan mahrum qilish holatlari ko‘zda tutilmaganligi qonunimizning xalqaro hujjatlar talabiga mos ekanligini ko‘rsatadi.

Sobiq Ittifoq davrida sotsialistik tuzumga qarshilik qilish emas, uni tanqid qilganlik uchun, kommunistik jamiyat haqida o‘z fikrini bildirganlik uchun ko‘plab kishilar, shu jumladan, xalq orasida katta obro‘-e‘tiborga sazovor kishilarni fuqarolikdan mahrum qilish, mamlakatdan quvg‘in qilish hollari tez-tez uchrab turadigan holat bo‘lib qolgan edi.

O‘zbekistonda bunday holatni ko‘rmaymiz, chunki qonun bunga yo‘l qo‘ymaydi.

### ***5-§. Fuqarolarning huquqlarini himoya qilish***

Shaxs fuqaro bo‘lgach, fuqaro va davlat o‘rtasida ma‘lum munosabatlar orqali uzviy bog‘lanish vujudga keladi. Bu bog‘liqlik o‘zaro huquq va majburiyatlar orqali mustahkamlanadi.

Fuqaroning davlat oldidagi majburiyatlari uning Konstitutsiya va qonunlarda belgilangan burchlari orqali amalga oshirilsa, o‘z navbatida, davlatning fuqaro oldidagi majburiyatlari ham Konstitutsiyada belgilangan mas‘uliyati orqali amalga oshiriladi.

Davlatning fuqaro oldidagi mas‘ulligi konstitutsiyaviy tuzum prinsiplari darajasiga ko‘tarilganligi (2-modda) mamlakat ichkarisida ham, tashqarida ham davlat faoliyatini fuqarolarning huquqlarini, manfaatini himoyalashga yo‘naltirishga asos bo‘ladi.

Konstitutsiyaning 22-moddasida bu masalani qonuniy ifodasi o‘z o‘rnini topgan. Unga asosan, “O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko‘rsatishni kafolatlaydi”.

Fuqarolarni mamlakat hududida himoya qilish turli vositalar orqali amalga oshiriladi. Bular:

- fuqarolar huquq va erkinliklarining Konstitutsiya va qonunlarda belgilab qo‘yilishi;
- fuqarolar huquqlari va erkinliklarini ta‘minlovchi, buzilgan huquqlarni tiklovchi davlat organlar tizimining o‘rnatilishi;

- fuqarolarning huquqlarini himoya qiluvchi nodavlat tuzilmalari faoliyatiga ko'maklashish.

Avval aytilganidek, fuqarolar huquqlarini ta'minlashda sud organlarining faoliyati alohidadir. "Sudlar to'g'risida"gi Qonunda sudlarning asosiy vazifasi fuqarolar huquqlarini himoya qilish deb ko'rsatilgan. Boshqa davlat organlarining faoliyatiga tegishli qonunlarda ham fuqarolarning huquqlari, xavfsizligini ta'minlash vazifasi mavjudligini ko'ramiz.

Konstitutsiyaning 100-moddasida, mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga kiritilgan vazifalar qatorida, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash ko'rsatilgan, bu "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunda yanada kengroq ifodalangan. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Bosh prokuraturasi, Adliya vazirligi tarkibida inson huquqlarini himoya qiluvchi maxsus tuzilmalar tashkil qilingan va ular samarali faoliyat ko'rsatmoqda.

2011-yil 23-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorida norma ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyoti sohasida fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish, Adliya vazirligining asosiy vazifalaridan qilib belgilandi.

O'zbekistonda fuqarolar huquqlarini himoya qiluvchi milliy institutlar tizimi yaratilgan. Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) va Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy markazi inson huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynovchi milliy institutlardandir.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari, manfaatlari nafaqat mamlakat ichkarisida, balki, boshqa mamlakatlar hududida ham davlat tomonidan himoya qilinadi. Bu vazifani bevosita O'zbekistonning chet mamlakatlardagi diplomatik va konsullik idoralari bajaradi. O'zbekiston fuqarolari chet ellarda surishtiruv, tergov, sud organlari tomonidan javobgarlikka tortilsa, davlat ularni huquqiy himoya qilish, advokatlar bilan ta'minlash choralarini ko'rish mumkin.

Bularning barchasi O'zbekiston Konstitutsiyasining 43-moddasida mustahkamlangan: "Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonun-

larda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi", – degan qoidaning amaliy ifodasidir. Davlatning fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash mas'uliyati mamlakat ichkarisida ham, xorijiy mamlakatlarda ham amalga oshiriladi.

Fuqarolar huquqlarini himoya qilishda Ombudsman instituti muhim rol o'ynaydi, bu haqda Prezidentimiz shunday degan edi: "Oliy Majlis tarkibida inson huquqlari masalasi bilan shug'ullanuvchi vakillik tashkil etilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi, deb o'ylayman. Bu Oliy qonunchilik organimiz maqomiga mos keladi. Muhimi, u jamiyatimizda inson huquqlari muammosini hal etishni yangi sifat darajasiga ko'tarishga xizmat qiladi"<sup>1</sup>.

2004-yil avgustda "Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Ushbu qonunda Vakilni saylash tartibi takomillashtirildi. Shuningdek, uning huquqiy maqomi birmuncha aniqlashtirildi. Uning asosiy vazifasi sifatida fuqarolarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish belgilandi. Bundan tashqari, Vakilning huquqlari va shikoyatlarni ko'rib chiqish chog'idagi huquqlari alohida tartibda belgilandi.

Xuddi shuningdek, 1996-yil 31-oktabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan tashkil etilgan Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy Markazi fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda alohida o'ringa ega. Unga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- inson huquqlari bo'yicha milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalarini amalga oshirish strategiyasini ishlab chiqish va ularni amalga oshirishga ko'maklashish;

- inson huquqlari sohasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish;

- mamlakatda inson huquqlari ahvoli haqida milliy ma'ruzalar tayyorlash va boshqalar. Markazga fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, fuqarolarni huquqiy ma'lumotlar bilan ta'minlash borasida ham ko'plab vazifalar yuklatilgan.

---

1 Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. – T.: O'zbekiston, 1995. – 24-bet.

## ***6-§. O'zbekistonda chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqini ta'minlash***

O'zbekistonda faqat O'zbekiston fuqarolarigina emas, umuman har qanday shaxsning huquq va erkinliklari ta'minlanadi. Shuning uchun Konstitutsiyada faqat fuqaro emas, shaxs, uning hayoti, qadr-qimmati, sha'ni va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi, deb ko'rsatilgan.

Konstitutsiyaning ikkinchi bo'limi "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari" deb atalgan bo'lib, ana shuning o'zi huquq va erkinliklar fuqaro bo'lmaganlarga ham taalluqli ekanligini ko'rsatadi.

Konstitutsiyaning muqaddimasida O'zbekiston xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olishi belgilangan. Xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalarida esa, har qanday shaxs, qayerda yashashidan, qaysi mamlakatning fuqarosi bo'lishidan qat'i nazar, huquq va erkinliklari ta'minlanishi belgilangan.

Xalqaro huquq qoidalaridan kelib chiqib, Konstitutsiyamizga "O'zbekiston Respublikasi hududidagi chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari xalqaro huquq normalariga muvofiq ta'minlanadi. Ular O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari va xalqaro shartnomalari bilan belgilangan burchlarni ado etadilar", degan qoida kiritilgan (23-modda).

O'zbekiston ishtirok etgan xalqaro va ikki tomonlama shartnomalarda inson huquqlarini hurmat qilishga sodiqlik mavjud va u mamlakatimizda turli sabablar bilan yashab turgan, chet el fuqarolari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga asos bo'ladi.

Xalqaro huquq qoidalarini e'tirof etish mamlakatimizdagi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga barcha shaxsiy, iqtisodiy huquqlaridan foydalanishga imkoniyat yaratilganligini bildiradi.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar yashash, daxlsizlik, vijdon erkinligi, mehnat qilish, bilim olish va hokazo huquqlarga ega va ular davlat tomonidan ta'minlanadi.

Sud organlari va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarga chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni ham huquqlarini ta'minlash, himoya qilish vazifasi yuklatilgan.

O'zbekistonda istiqomat qiluvchi va boshqa sabablar bilan O'zbekistonda bo'lib turgan chet el fuqarolarining huquqlari shu mamlakatlarning O'zbekistondagi vakolatli organlari tomonidan ham qo'shimcha himoya qilinadi, ta'minlanadi. Bu borada xorijiy mamlakatlarning vakolatli organlari bilan hamkorlik qilinadi.

Yuqorida tilga olingan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) mamlakatimizda yashayotgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlarini ta'minlashda ishtirok etadi. Unga bu borada tegishli vakolatlar va vazifalar yuklangan. "Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi Qonunning 2-moddasiga asosan, u O'zbekistonda yashayotgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlari buzilishi yuzasidan berilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadi. Shikoyat yuzasidan, uni hal qilish maqsadida, o'z tekshiruvini o'tkazadi. Shikoyat asosli bo'lsa, chet el fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxsning talabi qondiriladi, bu esa, uning huquqi buzilishining oldini oladi yoki huquqi buzilgan bo'lsa, buzilgan huquqi tiklanadi.

### ***7-§. Fuqarolik masalasi bilan shug'ullanuvchi davlat organlari***

Fuqarolik masalasi konstitutsiyaviy institut bo'lganligi uchun unga taalluqli ko'pgina masalalar Konstitutsiyada belgilangan, bularga yuqorida to'xtalib o'tdik. Fuqarolik masalalarini hal qilishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti alohida rol o'ynaydi. Konstitutsiyamizning Prezidentning vazifa va vakolatlari belgilangan 93-moddasi 22-bandida Prezidentning Respublika fuqaroligi masalasini hal qilish vakolati ko'rsatilgan.

"Fuqarolik to'g'risida"gi Qonunning 29-moddasida fuqarolik to'g'risidagi ishlarni yurituvchi respublika davlat idoralari ro'yxati berilgan.



Unga asosan fuqarolik ishlari quyidagilar tomonidan yuritiladi:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti;
- O'zbekiston Respublikasining Ichki ishlar vazirligi;
- O'zbekiston Respublikasining Tashqi ishlar vazirligi, Respublikaning diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari.

Qonunda ularning vakolatlari ko'rsatib qo'yilgan.

Unga asosan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti respublikamiz hududida doimiy yashovchi chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni mamlakat fuqaroligiga qabul qilish to'g'risida; chet ellarda yashayotgan ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga tegishli iltimosnoma bilan murojaat qilgan taqdirda ularni O'zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilish to'g'risida; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini tiklash to'g'risida; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqarish to'g'risida; O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini yo'qotish to'g'risida qarorlar qabul qiladi.

Ichki ishlar vazirligi va uning vakolatli idoralari O'zbekistonda doimiy yashovchi shaxslardan O'zbekiston fuqaroligiga o'tish haqida arizalar qabul qiladi. Fuqarolikka o'tish uchun keltirilgan dalil va hujjatlarni tekshiradi. Arizani zarur hujjatlar bilan Prezident huzuridagi fuqarolik masalalari bo'yicha komissiyaga yo'llaydi. O'zbekiston hududida yashovchi shaxslarni mamlakat fuqaroligiga mansubligini aniqlaydi. Respublikada yashovchi shaxslarning mamlakat fuqaroligini yo'qotganlik holatini qayd etadi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, diplomatik va konsullik muassasalari quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- chet ellarda doimiy yashovchi shaxslardan O'zbekiston fuqaroligiga o'tish haqida arizalar qabul qiladi;
- shu masala bo'yicha keltirilgan dalil va hujjatlarni tekshiradi;
- arizalarni zarur hujjatlar bilan birga Prezident huzuridagi fuqarolik masalalari bo'yicha komissiyaga yo'llaydi;
- chet elda doimiy yashovchi shaxslarning O'zbekiston fuqaroligiga mansubligini aniqlaydi;
- chet elda doimiy yashab turgan shaxslarning O'zbekiston fuqaroligini yo'qotganligini aniqlaydi;
- O'zbekiston Respublikasining chet elda doimiy yashab turgan fuqarolarini hisobga oladi.

Fuqarolikka oid arizalar faqat O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga yozilib, ariza doimiy istiqomat qiladigan ichki ishlar idoralariga, chet elda esa, tegishli diplomatik yoki konsullik muassasalariga topshiriladi.

Fuqarolik masalasini hal qilishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi fuqarolik masalalari Komissiyasi muhim rol o'ynaydi.

Bu komissiyani Prezident tuzadi va u fuqarolikka oid masalalarni dastlabki tarzda ko'rib chiqish bilan shug'ullanadi.

Komissiya fuqarolikka oid ariza va taqdimnomalarni ko'rib chiqish paytida ariza beruvchining dalillarini, taqdimnomaning mazmunini, davlat idoralari va jamoat tashkilotlarining xulosalarini va boshqa hujjatlarni xolisona baholaydi.

Agar fuqarolikka o'tayotgan shaxs Qoraqalpog'iston Respublikasiga borib yashamoqchi bo'lsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining shu masala yuzasidan fikrini e'tiborga oladi, shuningdek Qoraqalpog'istonda unga ish, turar joy berish imkoniyatini ham e'tiborga oladi.

Komissiya ko'rilayotgan ish bo'yicha tegishli davlat idoralaridan, jamoat tashkilotlaridan qo'shimcha materiallar talab qilib olishga haqli.

Komissiya har bir ariza yoki taqdimnoma yuzasidan Prezidentga taklif kiritadi, taklif fuqarolikka qabul qilish yoki rad etish mazmunida bo'lishi mumkin.

Fuqarolik masalalari yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlar qabul qiladi. Farmonda boshqa muddat belgilanmagan bo'lsa, fuqarolikdagi o'zgarishlar (qabul qilish, tiklash, to'xtatish) farmon chiqarilgan kundan e'tiboran boshlanadi. Takroriy ariza, qoida tariqasida, shu masalaga oid avvalgi ariza ko'rib chiqilgandan so'ng bir yil o'tgach ko'rib chiqiladi.

Fuqarolik masalalari bo'yicha ariza berish tartiblari "Fuqarolik to'g'risida"gi Qonunda batafsil belgilangan.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, Konstitutsiyaga asosan, Konstitutsiya va qonunlarda belgilangan burchlarini bajarishga majbur.

Ko'rinib turibdiki, fuqarolik shaxsning huquqiy holatini aniqlashda muhim shart hisoblanadi. Shaxs fuqaro bo'lsagina u barcha

huquqlardan to'la foydalana oladi va jamiyatning rivojlanishi, mamlakatning xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan burchlarni bajaradi.

Shaxsning fuqaroligi uni dunyoning qayerida yashashidan qat'i nazar, huquq va manfaatlarining himoya qilishga asos bo'ladi.

Ya'ni, fuqarolarning fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan himoyalanish imkoniyatlari kengroqdir.

### **Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:**

- 1. Shaxsning huquqiy holati nima?*
- 2. Shaxs huquqiy holatining konstitutsiyaviy asoslari qanday belgilangan?*
- 3. Fuqarolik nima?*
- 4. Shaxs fuqaro bo'lgach qanday imkoniyatlarga ega bo'ladi?*
- 5. Fuqarolarning qonun oldida tengligi nimani bildiradi?*
- 6. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini cheklash mumkinmi?*
- 7. Yagona fuqarolik nima, uning ahamiyati nimada?*
- 8. Fuqarolikka qanday ega bo'linadi?*
- 9. Fuqarolik qanday hollarda yo'qotiladi?*
- 10. Fuqarolarning huquqlari mamlakat ichkarisida qanday himoya qilinadi?*
- 11. Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlari qanday himoya qilinadi?*
- 12. Fuqarolarning huquqini himoya qiluvchi qanday davlat va nodavlat tashkilotlarini bilasiz?*

## **IX bob. Fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari**

### ***1-§. Shaxsiy huquq va erkinliklar tushunchasi***

Shaxsiy huquq va erkinliklar tushunchasini aniqlashdan avval umuman. huquq, erkinlik degan tushunchalarni aniqlash lozim. Huquq davlat tomonidan ta'minlanadigan, himoya qilinadigan nimadir qilish, amalga oshirish, munosib yashash sharoitiga ega bo'lish, zo'rliklardan himoya qilinishning tabiiy imkoniyatidir. Erkinlik esa, biror-bir narsada (xulq-atvorda, faoliyatda) qonun bilan taqiqlanmagan, biror-bir cheklashning yo'qligidir. Ya'ni, huquqda asosiy masala imkoniyatga ega bo'lish, erkinlikda esa, cheklashning yo'qligidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari uch guruhga bo'lib mustahkamlangan. Bular: "Shaxsiy huquq va erkinliklar", "Siyosiy huquqlar", "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar".

Fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari ustuvor huquq hisoblanadi va bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida birinchi o'rinda berilganligidan ham ko'rinadi.

Shaxsiy huquq va erkinliklar fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, e'tiqodi bilan bog'liqdir. Shaxsiy huquq va erkinliklar insonni shaxs sifatida namoyon etuvchi imkoniyatdir.

Shaxsiy huquq va erkinliklarni, odatda, tabiiy huquqlar ham deb yuritiladi. Ular inson tug'ilishi bilan vujudga keladi. Ularni davlat bermaydi. Faqat shu huquqlarni davlat ta'minlaydi va shunga majbur. Shaxsiy, ya'ni tabiiy huquqlar barcha mamlakatlarda mavjud va davlat tomonidan ta'minlanadi. Shaxsiy huquq va erkinliklar xalqaro hujjatlar bilan ham himoya qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini ishlab chiqishda va qabul qilishda fuqarolarning shaxsiy huquqlari belgilangan xalqaro hujjatlar, jumladan, Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi qoidalariga amal qilindi.

Natijada birinchi marta, Konstitutsiyada yashash huquqi qayd qilinib, bu huquqni ta'minlashni davlat o'z zimmasiga oldi.